

ДВА ОСТАТКА ВИЗАНТИСКЕ АРХИТЕКТУРЕ У СТРУМИЧКОМ КРАЈУ.

У непосредној близини данашње Струмице налази се још и данас доста прерспских културних остатака.

На саоме путу, који данас води из Валандова у Струмицу, на улазу у Струмицу, начињена је једна нова чесма. Свакако на темељу какве прастаре фонтане, искористивши већ давно каптирану водену жицу, један пуковник наше војске, одмах по заузећу Струмице, 1920 год., саградио је ову чесму и тиме оставио спомен себи и својим војницима. Том приликом прикупљено је и око чесме поређано нешто фрагмената од стабала и капитета стубова, допрозорника и довратника, степеница и т. д. Постојање ових фрагмената указује нам на близкост рушевина неке знатније грађевине; само земљиште око старе чесме одјекује тупо када се у њега јаче ногом удари, а мештани саопштавају, да се на томе месту испод земље налази стари храм до темеља порушен, као и да је раније било у тој околини много више фрагмената, који су данас разнесени по Струмици и околини.

Ово место и остатци храма зове се „Светих Петнајест“ и за њега је везана „Легенда о Тиверипољским Мученицима“, које је Јулијан Апостат погубио 28 новембра 362 г. Доцније је становништво Тивериопоља (Струмице) саградило храм на месту на коме су тих петнајест мученика поубијани и по њиховом броју дало му назив, којим се и данас зове. — Овај је храм, како изгледа, био порушен још за време најезде Авара; доцније је обновљен и постојао је за време цара Душана, али је сасвим пропао за време Турака, да буде колико толико обновљен тек 1912 године по доласку српске војске.

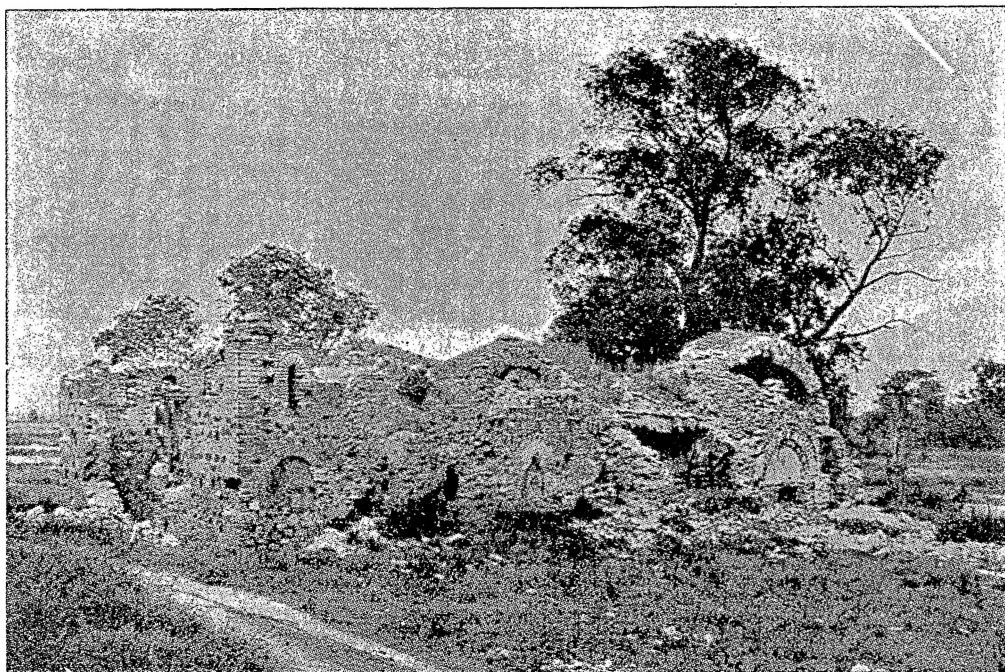
Идући стазом поред поднице брегова, који затварају Струмичку котлину са југоисточне стране, ниже села Банице, у једној њиви налази се скоро нетакнута комеморативна (?) грађевина из доба Византије. То је просто кубично тело, са странама око 2 м дужине и висине. Зидна платна озидана су од тесаног камена (сига) и по једног реда опеке. Опеке се провлаче и кроз вертикалне спојнице. Грађевина има кровни покривач од лучних ћерамида утиснутих у малтер. Зидови не затварају никакви простор, већ је цела грађевина пуна. На грађевини нема ни прозора ни врата, нити икакве пластике ни натписа, нити у опште чега, што би нам дало разлога њезиноме постанку. Техничка израда је беспрекорна. Спојнице од малтера увек су подједнаке и правилно извучене. Ова грађевина зове се данас „Струмин Гроб“, по тобожњој „Струми, сестри Краљевића Марка“. Иначе постоји још једно мишљење, да је то „гроб Персеја, зета Антипатрова из доба после Александра Великог“.

1. ВОДОЧА.

Идући истим путем, још мало даље на северозапад, од прилике на пет километара далеко од Струмице, налази се на речцу, која излази из брда

својим излоканим коритом, које води реци Струмици. И баш на томе месту, на излазу те речице, Водочнице из својих брда и клисурица, зарасле у коров и ситногорицу, наткриљене једним огромним гранатим дрветом (сл. 1), изниклим ту давно и давно, провирују нам импозантне зидине, рушевине једне велике цркве крваве боје, чије нам огромне димензије, у нашим крајевима необичне, самим тим буде радозналост. Заиста црква, која је пред нама, није могла бити обична сеоска нити манастирска црква, већ једино црква какве резиденције, владичанске или митрополијске.

У селу Водочи и у самој Струмици постоји предање, да је некада варош Струмица била на падини брда источно од цркве и да је, према томе, Водоча била владичанска струмичка црква. Међутим, историја нам говори само о стру-

Слика 1.

мичким епископима, док се Водоча помиње само у вези с једним водочким *митрополијом*.¹⁾

У погледу очуваности може се рећи, да је ова црква данас потпуна руина. Највећи део северне фасаде данас је порушен до земље тако, да је и стручњаку тешко наћи трага зидовима. На другим местима очувано је доста зидних платна, док је абсида очувана скоро цела, изузев свода, који је покрива. Абсида је пак првенствено и директно изложена рушилачком утицају речице Водочнице, која, кад је у њој вода нормална, тече својим коритом на десетак метара од абсиде, а кад надође као бујица, она се пење чак горе и пролази кроз целу цркву. Срећа је, што је уза саму абсиду израсло огромно и гранато дрво, јер оно својим дубоким кореном штити обалу од одроњавања, дакле, и темеље од поткопавања.

Ова црква има основу јако необичну и интересантну, како по својој првобитној замисли тако и по доцнијим ванредно смелим, логичним и високо стручњачким преправкама (сл. 2.). Ове преправке чак и саме собом биле би довољне, да нам пружи и сувише интереса за њихово проучавање, као што би биле довољне, да нам са доста светлости прикажу способност њиховог извршиоца, односно чак и епохе, када су радови вршени.

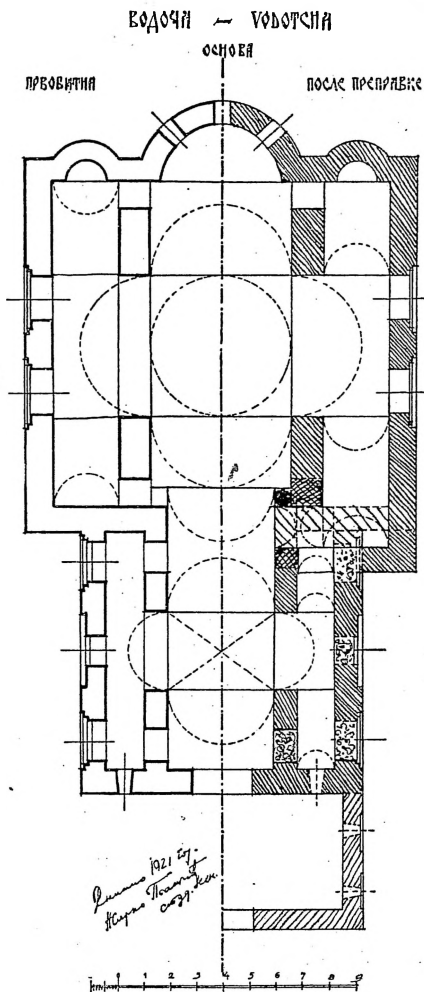
¹⁾ Према приватном саопштењу Др. Вл. Р. Петковића.

Шематички, основа даје слику тробродне базилике са трансептом, који у сводовима и крововима формира крст. Главном броду са источне стране одговара олтарна абсида, полукружна и изнутра и споља, бочним бродовима пак одговарају полукружне нише, ђаконикон и протисис, и те нише пробијају и на саму источну фасаду, дајући абсиди изглед трочлан. — Обе ове нише данас су до земље порушене, те им се виде само трагови.

Но оно што је јако карактеристично и интересантно код ове цркве, јесте без сумње околност, да цео главни брод није формиран од кружних или квадратних стубаца (како би било обично), па ти ступци или стубови да носе свод брода и ограђују га; не, овде је главни брод ограђен од бочних бродова пуним зидом, који је, н. пр. код трансепта, просто њиме пресечен, али је у олтару и наосу проваљен ниским отворима, који служе само за пролаз, а не каквим високим, који би служио прегледности простора, односно естетици простора. У сваком случају ово би био један минус, који би се приписао лепоти цркве и способности мајстора.

У пресеку главног брода и трансепта, у средини крста, издизало се је кубе на правилним пандантифима. Од ових пандантифа има и данас остатака на три угла: југоисточном, југозападном и северозападном. Главни лук (свод) са јужне стране и данас је добрим делом очуван и стоји на своме месту, док су остали, делом или потпуно, порушени. Кубе је дакле било једно једино,¹⁾ а остаци бочних бродова по дијагоналама били су покривени полуобличастим сводовима, чији завршци нису достизали до центра кривине трансепта.

Припрата је првобитно била у многоме другачија него што је то данас. По главној осовини цркве, постављена је такођер тробродна припрата, али са бродовима ужим него код главног дела цркве. Ова је припрата једновремена са црквом. Западни зид цркве ограђивао ју је потпуно од цркве тако, да је пролаза и погледа кроз та два простора било само кроз средње бродове. Доцније, но не много доцније, основа оваквог облика показала се је непрактичном и ваљало ју је изменити. Гломазни правоугаони ступци, који носе кубе, спутавали су и замрачивали и онако доста тесне просторе према остацима бочних бродова, а перспектива из каквог угла према олтару управо је била сведена на минимум. Тежак задатак, да поправи грешку свога претходника, нови мајстор извршио је изванредно добро, но са много напора и ризика. Он најпре додаје северном и јужном зиду према остацима њихових бочних бродова још по један зид и тиме затвара неке отворе на припрати. Затим пробија западни зид и место где се зидови укрштају, све то вешто луцима пресводи једно преко другог, а духовито проширени и продужени средњи отвор подупире са два округла

Слика 2.

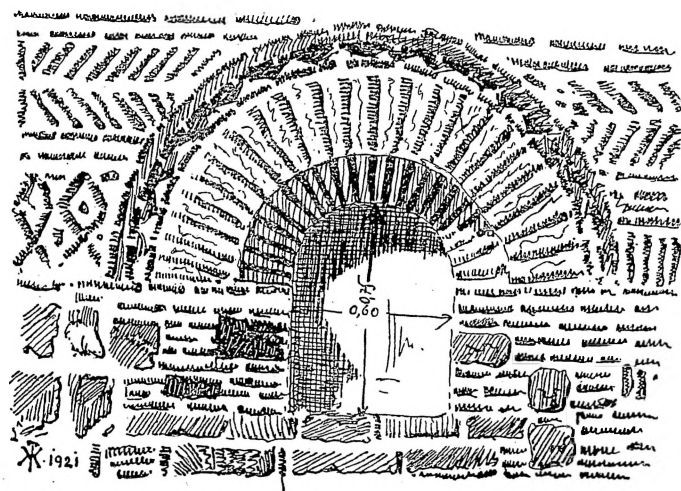
¹⁾ Један стари сељак из Водоче саопштио нам је, да је кубе до пре сирца 25 година било на своме месту. Тада је, рече, и црква имала много више зидова. Једнога дана срушило се кубе само од себе и порушило собом многе зидове. Материјал је неколико година стајао нагомилан на истоме месту, докле није почета да се зида нова црква у Струмици (1913 г.), када га је много одвучено тамо и узидано поглавито у темеље и крипту.

камена стуба, који својим обликом јако потсећају на тосканске.¹⁾ Као што смо раније напоменули, ова преправка јединствена је у својој врсти како по довитљивости мајстора приликом проналажења решења у академском смислу, тако и по смелости и мајсторији приликом извођења. На овај начин пак добивено је како у самој простору, тако и у његовој лепоти и прегледности.

Дозидана спољна приправа зидана је не много доцније него ово напред. Манир и материјал нам то казују. Једино, пошто код ње нема трагова од сводова нити од стубова, који би је делили у три броја, неби се могло са потпуном сигурношћу тврдити, каквом је таваницом ова спољна приправа била пресведена.

Материјал, од кога је црква зидана, мешовит је (ово све важи и за припрате), т. ј. ломљени камен и опека по спољним површинама зидова, при чем су велике зидне масе испуњаване трпанцем. Сводови и луци извршивани су редовно од самих опека. Димензије опека су обичне византијске: 4/21/32–34 см.

Техника зидања је типично византијска. Све фасаде, како код цркве тако и код припрате, извршене су лежерним маниром (сл. 3) у природној опеки и камену са извученим спојницама. Овај „лежерни“ манир, по правилу примењиван код грађевина где није било средстава или воље за раскоши, састојао се у томе, што је све ишло мање више без нарочитог реда. Већи каменови ограђивани су опекама са све четири стране, пљоштимице или насатице, косо. Редови камена се не држе, редови опека не постоје; али се ипак по

Слика 3.

и где-где групише по неколико опека правилно, по који пут се извуче и цео ред (или два) опека, дугачак метар, два, три. По негде пак, нарочито око прозора врата, изводи се и каква геометријска шара од опека, н. пр. опеке се ређају на ластин реп или као меандер или зупци и т. д. Оваких шара овде имамо лепо изведених код прозора абсиде (сл. 3). Сви пак конструктивни луци добили су свугде свога одговора на фасади. Конструктивни луци, који се доцније продужују у сводове (н. пр. луци, који носе кубе), не смањују своју дебљину кад се продуже у сводове и ако носе само себе и кровни покривач.

Слика 4.

Свод абсиде (лоптни квадрант) изведен је (сл. 4, 5) од самих опека ређаних на стари византиски начин; поједини сводићи (тромпице) належу један на други наизменично.

Кад је грађевина у оваквом стању, у каквоме се данас налази Водоча, немогуће је говорити о чисто уметничким њеним особинама, нити о побудама, које су руководиле њезиног архитекта, да је сазда баш овакву каква је. Ипак, остало нам је нешто мало елемената, који би нам, у машти, могли доста бледо дочарати њезин првобитни изглед. Главни луци, који носе кубе, затим абсидина шупљина и сви прозори имају ониске а широке пропорције. Кад овим масама,

¹⁾ Ови се стубови данас налазе у Струмици, у дворишту једнога мештанина.

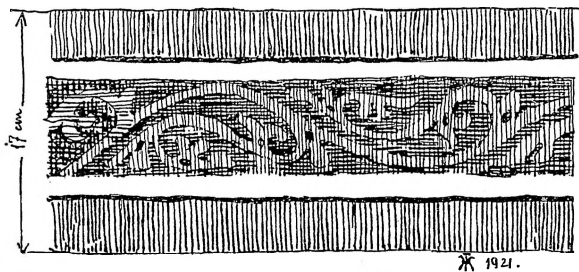
које су нам данас пред очима, додамо још и кубе сличних пропорција, добићемо намах силуету тешкога и масивног византиског здања из IX или X века.

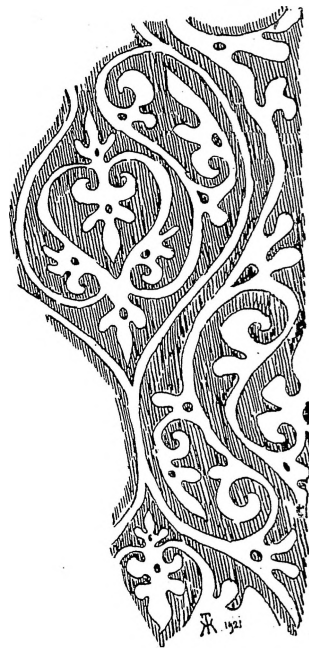
Слика 5.

Фасаде су, без мало, састављене из самих равних површина. Својом другостепеном пластиком, дакле, фасаде не дејствују, но зато ефекти полихромije играју овде видну улогу. Као крв још и данас црвена опека, зеленкасти и плавкасти камен прошаран где жућкастим, где патинираним спојницама од малтера, у оној маси, која плива на плавом јужњачком небу, са вечито белом Беласицом утонулом у њему, даје чак и овој плачевној руини душу, којом ју је задахнуо њезин други творац.¹⁾

И ако је скоро целокупна површина омалтерисаних зидова у унутрашњости цркве данас потпуно обијена, ипак је по где-где сачуван по који фрагмент живописа, кога је некада било у два слоја. Фреске горњег (доцнијег) слоја показују боје јасне са сиво-

Слика 6.

Слика 7.

¹⁾ О архитектури цркве у Водочи, на основу фотографских снимака, написао је чланак Dr. K. Мијатев у софијском Македонском Прегледу (II, 2). Чланак је пун грешака, те се на

зеленастим и бледим сенкама; позаје појединих ликова или сцена редовно је азурно плаве боје до данас изванредно добро одржане. Цртежи фресака рађени на свежем малтеру (где се добро распознају потези оштром писаљком), одају мајстора савршено веште, сигурне и слободне руке, која никад не греши и не чини поправака. Управо су за дивљење цртежи двају релативно најбоље очуваних глава светитељских, које се даду видети на југоисточном ступцу са јужне стране, као и цртеж јахача на коњу који се налази на истој ступцу.

По многим знацима рекло би се, да су поједине фреске међу собом биле махом одвајане орнаментисаним а не простим тракама (сл. 6). Одеће светитеља насликаних на југоисточном ступцу, са својим лепим и минуциозно цртаним везом, представљају један заиста редак примерак, који се не сретa често (сл. 7).

Изгледа, да је ова црква била пасторче своје судбе. Даде се са сигурношћу закључити да, од како је црква била први пут порушена и запуштена, нико више није ни помислио, да је у живот поврати. Развлачећи материјал са њезиних рушевина, људска рука је само још више додавала зубу времена. Па и данас. Ретко се когод при пролазу и осврне на њу; још ређе се когод реши да, пробијајући силан коров, ногом крочи унутра. Нико више и не мисли, да је ово некада било освећено место, па да га треба сачувати и пошту му одати. — Још једино мали чобанчићи ревностно бране својој стоци да улази у цркву.

2. ВЕЉУСА.

Прошавши Водочу и идући даље ка северозападу ускоро се поново излази на главни друм, који води из Струмице ка Вељуси. Дошавши на крај струмичке равнице, почиње се постепено пети уз брдо. Пут пролази кроз доста густо обрађена имања, забране, њиве и т. д., а цео је предео пријатно ишаран зеленилом дрвећа, које је толико ретко, да је поглед одасвуд слободан. Већ после пола часа обичнога хода почињу се помањати, иза окука, брдашца и усека, прве куће села Вељусе. Село је велико и богато са типичним македонским кућама; али се ипак одликује од осталих македонских села по томе, што су му куће разређеније, са више дворишта и више зеленила око њих, чему је можда нешто допринела каменита конфигурација терена, а нешто факт, да се је из сваке обитељи макар по један члан бавио дуже у иностранству, у печалби, и оданде свакако доносио искуства и новина. Куће су им чисте и махом бело окречене (што није обично у Македонији), а зидане су од ломљенога камена у блату.

Пењући се све на већу висину кроз само село, иза једне окуке наиђе се на једну огромну стену од самога бигра и на врху те стене, скоро лебди у ваздуху црква Св. Богородице Милостиве — Вељуса, одртавајући своју немирну силуету доста високо на плавој небу. Одатле, од поднице стене, треба добрих четврт часа докле се човек успне до у порту, пусту и мртву — јер црква више не служи. Порта је у једноме крају пуна развалина од некадашњих конака, у другом крају је, почишћена и спремљена за скупљање народа, пуна широкога видика на све стране. Под ногама нам је цела струмичка равница, иза које се бели огромна Беласица; лево пак, изгледа нам у нашој висини, пружају се сплетови и огранци планина Ограждена и Плачковице (сл. 8).

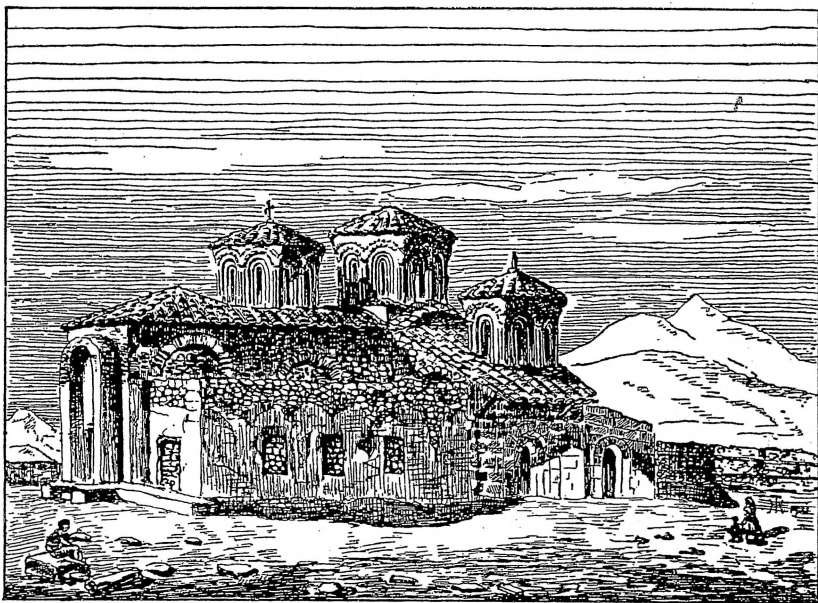
Историја ове цркве, односно манастира, у главном је позната и публикована. — Цркву је сазидао 1080 год. један византиски монах, доцнији струмички епископ Манојло.¹⁾ Ово се, разуме се, односи само на првобитни и главни део њен, који је схваћен и извршен у димензијама и у духу једне надгробне капеле. Без сумње, дакле, да је Вељуса у почетку морала служити само

неке важније осврћемо, у своме приказу тога рада г. Мијатева, у овој књизи у „Прегледу литературе“.

¹⁾ Вас. Марковић, Српско прав. монаштво и манастири, 10. — Грчки натпис на каменом довратнику, који нам то сведочи, скинули су Бугари 1919. и однели у народни музеј у Софију, где га је видео г. Др. Рад. М. Грујић, проф. универзитета у Скопљу.

као приватна богомоља њезинога осниваоца. Но осим тога главнога и првобитног дела, свугде околу њега, дозидано је у току векова још неколико делова, што припрата, што ајата, параклиса, ходника, софра, костурница и т. д. тако, да је првобитни изглед Вељусе и у основи и у спољашњости данас потпуно ишчезао. Затим, намена цркве измењена је, јер је она од једне луксузне и мале приватне капеле постала манастирском црквом, која је захтевала што више простора за пријем народа. О перипетијама, кроз које је пролазио, по свему се види, буран живот ове цркве у погледу прелажења из грчких руку у наше и обратно, немамо објављених података. Међутим, Вељуса је и данас још метох манастира Ивира у Св. Гори, и у архиви Ивира налази се доста докумената, који се односе на Вељусу.¹⁾

Задржаћемо се најпре на првобитном и главном делу цркве. Овај првобитни део садашње цркве готово је једини који би нас, са чисто стручне

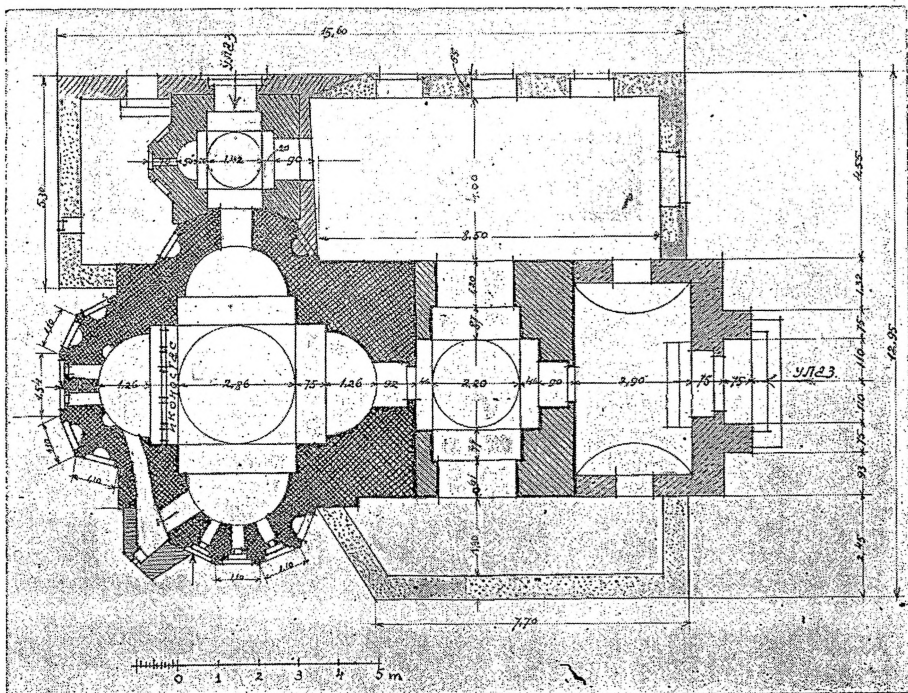
Слика 8.

стране, могао и интересовати. То је један чисто уметнички објект вишега стила и схватања, израде луксузне и са много претензија, те је велика штета што су му векови, невеште руке доцнијих мајстора или слепоност са објектима далеко ниже врсте, одузели готово све што је на њему било лепо.

Основа цркве има облик детелине са четири листа. Према свакој (сл. 9.) страни квадратнога поља, у коме је уртано кубе, доцртан је по један полу-круг. Овакви примери, чести н. пр. у јерменској архитектури, доста су ретки у византиској. Нема сумње пак, да је ово једно скоро идеално решење, које има многе добре стране, нарочито у колико се тиче широкости простора и акустике. Естетски пак, олтарна абсида у овоме случају не остаје као обични прилепак, већ, аналогно односу бочних абсида, као архитектурна форма, која

¹⁾ Та документа објавио је L. Petit у Извѣстјя рускаго археологическаго института въ Константиноплѣ, VI, стр. 1—153, у својој расправи „Le monastère de Notre Dame de Pitié.“ — Када ми је проф. Грујић свратио пажњу на то, ја сам у марту 1925. год., приликом боравка у Св. Гори, саставши се са антипросопом Ивира у Кареји, упитао га о тим и другим документима о Вељуси у архиви његова манастира. Али ме је он, заклињући се, уверавао, да у Ивиру нема више никаквих докумената о Вељуси, и ако само ради тога желим да посетим Ивир, бадава њу се трудити до њега. Међутим, тој тврдњи није веровати када се зна, како су Грци још и Доситеју Обрадовићу (крајем XVIII века) и Димитрију Аврамовићу (1848) онемогућили, да се упознаду са словенским документима по грчким светогорским манастирима.

је добила свога одговора у симетрично положеној истоветној форми. У колико ће се пак ово моћи постићи и на самој фасади то је ствар архитекта; а од успеха или неуспеха у појединим случајевима неби требало да зависи даље спровођење ове овако лепе идеје. Зашто је пак оваква форма напуштена од стране византиских архитеката, а од српских није ни прихваћена? На ово питање могао би се дати само један и једини одговор: Хтело се је, *по сваку цену*, остати доследан принципу *искрености* у спољним архитектурним формама, т. ј. да спољна архитектура буде верна слика конструкције што је код оваквога решења немогуће, ако се хоће да се задовоље још и естетски захтеви. Овде, на пример, бочне абсиде покривају се крововима који иду према странама сваке абсиде, док се више њих уздижу забати који засебно покривају сваки

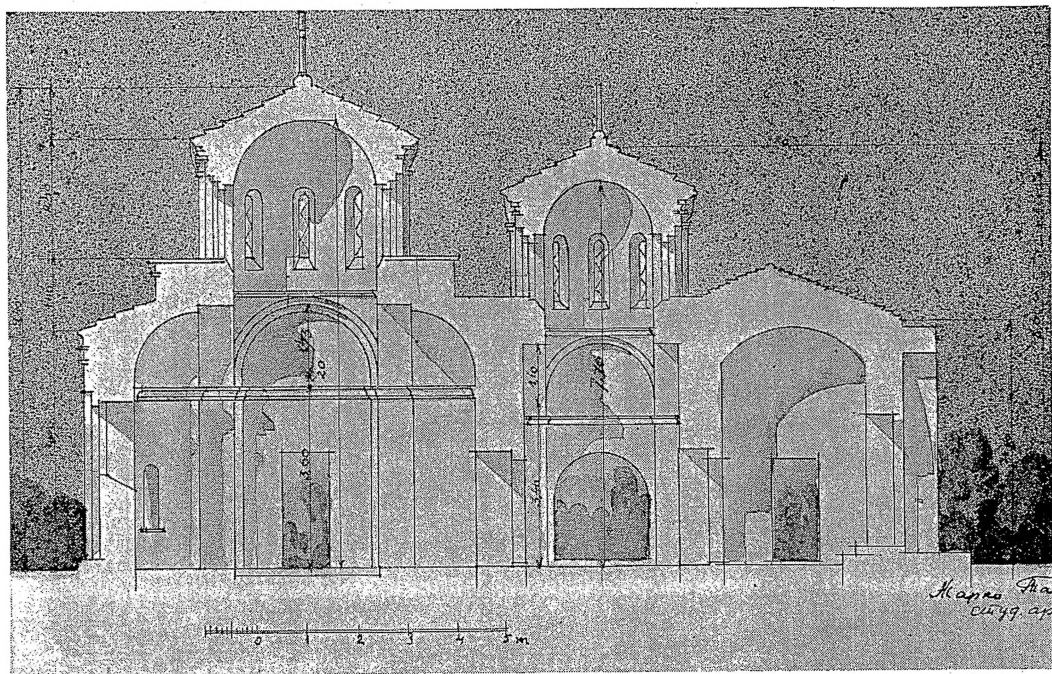
Слика 9.

главни конструктивни лук. На олтарној абсиди учињено је исто, док је над западном конхом то исто немогуће било спровести. Потребно је пре свега имати чеону страну ширу ради пробијања врата (код већих објеката овај би услов можда отпао), а затим *архитекџонски* маркирати улаз у грађевину каквом вишом формом, што је сасвим немогуће код уских страна петостране абсиде и код њених зарубљених и ниских многобројних засебних кровова. Архитект Вељусе, а тако би радио и сваки други, помаже се на тај начин, што у место петоугаоне конхе, на западној страни прави с поља *лажни ризолити*, чији је кров *релативно* виши него ли кровови (његови пандани) над главним луковима, па је зато морао *подесити* да сви кровови имају бар апсолутну висину једнаку. Ово решење није ни рђаво ни погрешно, и оно би било усвојено у свакој архитектури сем у византској; за византску архитектуру ово решење није довољно *искрено*, јер вара око, јер једну форму у унутрашњости прикрива другом у спољашности.

Већ и сама мајушност целог објекта као и намена коју смо предпоставили не би дозвољавала да у овој капели буде иконостас. Могао је бити постављен само сто од камена као жртвеник, односно као часна трпеза, неколико светих икона по трпези и по зидовима и капела би била у стању да послужи за мале церемоније. Да је ово заиста било тако, сведочи нам још и дозидани

ходник који води из северне абсиде у олтар и служи за пролаз на место двери; јасно је, дакле, да за прави и потпуни иконостас и нема места у капели.

У погледу монументалне пластике, црква је ова једно озбиљно уметничко дело. Она изниче из земље једним соклom доста јаким и широким да нам створи утисак једне солидне базе — постамента за монумент. Њезина зидна маса, распоређена хармонично и пропорционално на основу, развија се на више формирајући у крововима крст, чији се краци утапају у ниски квадратни део тамбура кубета, из кога се затим прелази у осмострано кубе врло лепо извајано и пропорционирано, ни сувише витко ни сувише тешко, већ тако као да солидно тежи на своју јаку базу. Унутрашњи, шупаљ простор решен је, као што смо напоменули, не мање срећно него спољашња маса (сл. 10, 11).

Слика 10.

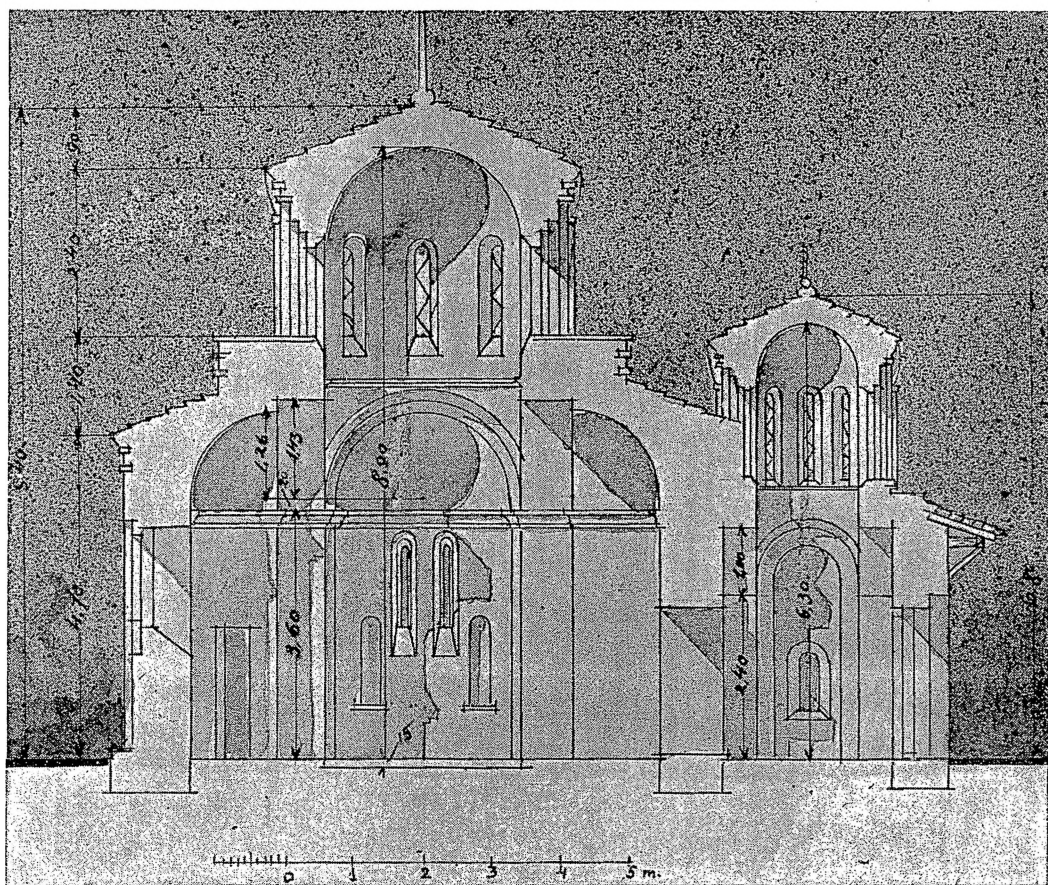
У Вељуси, као ретко где у осталом, успело се да се нађе додирна тачка у проблему: решити добро, а једновремено, спољашњост и унутрашност. Као без мало све византијске грађевине, тако и овде зидна маса делује својом формом, док су отвори у тој маси, у сразмери према њој, врло незнатни; грађевина је услед тога унутра слабо осветљена док споља даје утисак монументалности и масивности.

Другостепена пластика дата је у довољној мери да оживи и освежи тешке форме маса. При томе се још више истичу нарочито маркантни делови грађевине као кубе и абсиде. Кубе је осмоугаono и на свакоме углу — ствар доста ретка — извајана су из зидне масе по два тричетвртно кружна ступчића, (сл. 12, 13) који на себе примају немирну линију таласастог венца кубета од зубаца на цик-цак. Уски прозорски отвори на странама кубета налазе се тек у четвртоме удубљењу. Ова удубљења, и ако не много пластична, својом многобројношћу чине пријатан утисак одбацујући своје танке вертикалне сенке.

Све три абсиде петостране су и брижљиво су обрађене нишама, полукружним или правоугаоним, поређаним у две етаже. Ове нише, у горњим етажама полукружне, у доњим правоугаоне, као ни прозори, нису код свих абсида подједнако постављени већ увек мало другачије. Данас су све ове абсиде, као и целокупна фасада у осталом, омалтерисане једним слојем црвено

обојенога мелтера („малтер прављен са човечијом крвљу“), а по самим нишама шарана је равна површина малтера јасно црвеном бојом, имитујући ређање опека.

Као и до сада при тражењу ефеката полихромије ишло се istim правцем. Није, дакле, целокупна површина зидова на цркви брижљиво обрађена по нарочитом реду, већ је то чињено само код оних истих маркантних партија: код абсида и код кубета. Код овога последњег пак највише, јер је то, најзад, захтевала и сама пластика и сама сићушност у свима правцима издељене површине. Ту, дакле, имамо потпуно правилно изведене појасеве из редова опеке и тесаног бигра.

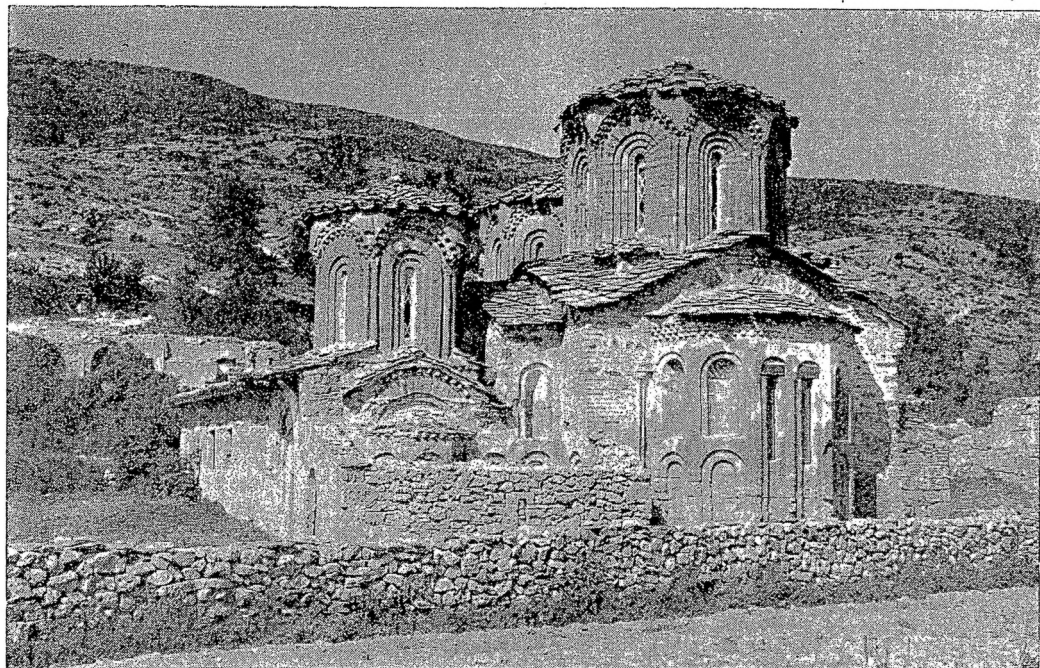

Слика 11.

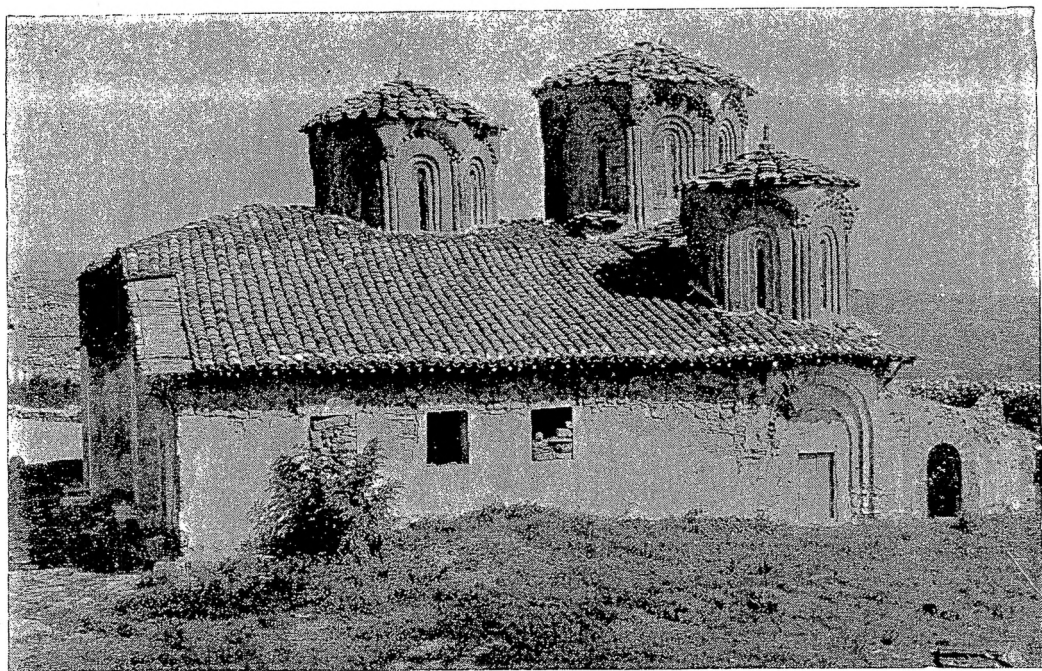
Луксузност израде ове црквице данас нам понајвише документује оно мало остатака од дивотнога мраморно-мозаичког пода (сл. 14). Овај под покривао је целокупну површину црквице и његова вредност, онда као и данас, у односу на целокупно зидање (које је релативно просто), резултира несразмерно већа него зидање, што ће рећи да уз тако мали и незнатан објект не пристаје тако скуп и луксузни под.

Поред свих зидова, као бордура провлачила се и кривудала је једна орнаментисана трака ширине 16 цм. Трака је од зидова била одвојена белим крупнијим мраморним плочицама. Она је била састављена из више боја. Орнамент, који кроз њену средину пролази, а то су четири шиљасти листића постављена по два и два, хоризонтално и вертикално, час је са листићима белим а пољем црвеним, час је са листићима црвеним а пољем плавим, и т. д. Фрагменти овакве бордуре нађени су били у обе бочне абсиде, док је у олтарној абсиди нађена бордура нешто другачије исцртана. Ту видимо траку

састављену из самих ситних (1,5 цм) квадратића, поређаних у каро, тако, да чине извесне геометријске орнаменте.

Слика 12.

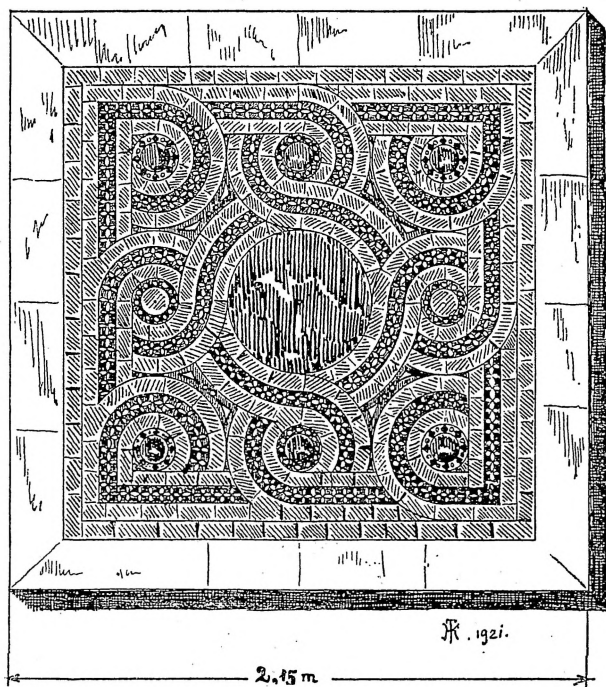

Слика 13.

Остатака од пода унутар бордуре, дакле од главнога и најширег поља, данас се налази врло мало, по крајевима или нешто уза саму бордуру. Из тога би се дало закључити, да је цело поље о коме је реч, било покривено плочицама једнолике (затворено плаве) боје.

Најлепши пак део пода, до данас и најбоље очуван, налази се у наосу, тачно испод кубета (сл. 14). То је једно квадратно поље са странама од по 2·15 м.

Око овеће плохе кружна облика, зелене боје, постављене у средини поља, развија се преплет од једне доста широке траке, која је опет, сама за себе састављена из три целе траке. Две крајње су свугдје састављене из уских плочица од црвенога мрамора, док је средња орнаментисана плавим листићима на пољу од разнобојних ситних каменчића. Као што смо напред поменули, овај је мозаик до данас доста добро очуван и ако стоји на средини црквице на ударцу пролаза. По томе се мозаику данас врло ретко и пажљиво гази. Сељаци из Вељусе и околних села, јако су горди на овај под, и прво што ће путнику показати у цркви, биће баш сам тај под. Оваквог мозаика, изузев онога у саборној цркви у Хиландару, и нема нигде више у српској архитектури.

Слика 14.

Што се живописа тиче, он није могао бити запажен ни оцењен. Нешто слика сумњиве вредности и врсте налази се, додуше, у кубету и по где-где на зидовима, докле је сва остала површина цркве ново-малтерисана и прекречена. У сваком случају вредност постојања ове цркве неће се данас процењивати према живопису већ само и једино према архитектури.

Узгред ћу поменути, да се у цркви и данас налази нешто од прастарих црквених столова. Ови су столови били од ораховог дрвета и на њима се и данас распознају трагови од резаних орнамената. Разуме се, да је све ово толико излизано, нагорело и црвоточином нагризено да више не представља никакву вредност.

Интересантно је још, што су нам у кубету сачувани неколики прозори са гвозденим оквирима и пречагама (ствар доиста врло ретка у опште!) и са разнобојним окнима.

Ни на једноме од многобројних дозидака уз ову цркву нећемо са много интереса задржати свој поглед; јер, ма колико били благи у својој оцени, ни једноме од доцнијих мајстора нећемо моћи опростити *оно* што је покварио на лепој првобитној капели, нити ћемо моћи похвалити га да је барем свој нови посао добро обавио. Почевши од првобитне капеле па све до последњих

најновијих дозидака, софра и ајата, црква ова у лепоти својој никада не чини ни корака напред, већ иде увек и само уназад.

Са западне стране уз цркву је дозидана једна припрата. Ова припрата је дограђена још одмах после првобитне, јер је у стилу и на њој се показује тежња да се погоди манир првобитнога мајстора. Иначе њено кубе рђаво изилази из свога постоља, јер се очевидно хтело да оно не буде више нити једнако по висини ономе главном. Првобитна структура зида овога дозитка не може се данас са сигурношћу проценити, али је у сваком случају вероватно, да није у солидности израде и пажњи превазишла своју претходницу.

Са јужне стране дозидана је једна права капелица, интересантна пре као минијатура (пречник главних лукова је 1'42 м) византијске грађевине него сама-собом. У њој ће се наћи комплетан цео систем византијске конструкције за покривање сводом на кубе: главни луци, пандантифи, тамбур и калота, све доста чисто и фино израђено. Кубе ове капелице израђено је такође по угледу на кубе првобитне капеле, само је сувише високо и тешко по својим пропорцијама, с обзиром на малени простор који покрива.

Као што се из основе види, и како смо мало час напоменули, уз цркву и њезине дозитке дозидано је много других просторија, и све су оне без икаквога архитектонског значаја. Тако, пред дозиданом византијском припратом дозидан је један придвор и покривен сегментним сводом. Са леве и десне стране видимо рушевине зидова од, вероватно, каквих софра, т. ј. простора који служе као трпезарије приликом давања даћа. Један ходник, накнадно и грубо дозидан, спаја данас олтарну и северну бочну абсиду. Иза дозидане византијске капелице налази се један дозидани простор онизак с поља, а доста дубоко укопан у земљи и он служи као костурница у коју се сахрањују кости не само свештеника и монаха већ и обичних грађана, који у ту сврху за живота свога положи одређену суму.

На црквеним зидовима нема никаквих натписа, који би нам расветлили какав моменат из њезине историје. Али, по казивању сељака из Вељусе над западним вратима придвора, постојала је једна камена плоча са урезаним старинским натписом. Ту су плочу Бугари извадили и приликом свога повлачења из ових крајева, год. 1919.¹⁾ однели је собом у Софију.

У унутрашњости цркве пак, на површинама равних зидова, не налази се старих записа, јер су они давно закречени, али се налази доста из најновијега доба, за нас неинтересантних.

Жарко Ташић

RÉSUMÉ.

DEUX MONUMENTS DE L'ARCHITECTURE BYZANTINE DANS LA RÉGION DE STRUMICA.

Dans cet article M. Tatić Žarko, conservateur du Musée National de Belgrade, nous rappelle que dans les alentours de Strumica se trouvent un grand nombre de restes des monuments préservés, c'est à dire des monuments classiques et byzantins. M. Tatić, pour le moment, a choisi pour son thème d'aujourd'hui deux monuments byzantins dont le plus grand et, probablement, le plus ancien, Vodoča, se trouve à peu près complètement ruiné et l'autre, fondé en 1080, Veljussa est resté bien conservé jusqu'à nos jours.

Vodoča est une basilique à trois nefs mais, ce qui est très intéressant, tous ses murs sont massifs, c'est à dire que les murs qui soutiennent les arcs et les

¹⁾ Ђ. Милетић, у својим путописним белешкама „Струмишкитѣ манастирски черкви при с. Водоча и с. Вељуса“ (Македонски преглед II 2, стр. 42.) каже: „Когато бѣхъ азъ въ Вељуса (1914. у мају), плочата съ надписа я нѣмаше, бѣше извадена“. Милетић не каже где је та плоча однесена, али се поуздано зна, да се налази у Народном Музеју у Софији, где ју је видео професор Грујић 1921, као што смо напред поменули.

voûtes ne sont pas eux mêmes soutenus par des piliers ou par des colonnes, mais ils sont tous massifs. Donc, les quatre ouvertures qu'on voit sur les plans (fig. 2) ne représentent que des ouvertures quelconques: de petites portes, des passages etc.

La construction générale et l'appareil des murs des arcs et des voûtes sont tout à fait à la manière byzantine et toujours très soigneusement exécutés. On ne peut qu'admirer en regardant la belle voûte de l'abside exécutée en brique en manière de petits trompillons étagés.

L'autre monument, Veljussa, était, probablement au début destiné à être une chapelle privée ou le monument funéraire de son fondateur, l'évêque de Strumica, Manuel. Plus tard la chapelle ayant obtenu beaucoup d'annexes (tous sans valeur au point de vue artistique) et une iconostase, — devint une église monastériale.

La principale de Veljussa est, sans doute, le dessin de son plan. Nous n'y voyons plus, comme d'habitude, un trèfle, mais des conques dressées sur les quatre côtés du quadrilatère, sur lequel est posée une coupole sur pendentifs.

Le pavage de cette petite église était autrefois tout en marbre. De plus, ce n'étaient pas des dalles simples en marbre qui couvraient le sol mais il y avait une bordure en mosaïque qui était placée tout autour de la ligne des murs. Au milieu enfin, sous la coupole, on avait placé une table magnifique faite en plaquettes de marbre polychrome et en mosaïque faite aussi en petits morceaux de marbre. Le dessin de cette table était composé d'entrelacs très compliqués, dont on pourrait trouver des spécimens dans de nombreuses mosaïques du Mont-Athos. Le marbre choisi est d'une qualité supérieure, et l'exécution très soigneuse et recherchée.
